

УДК 30.32.327

СУБ'ЄКТНІСТЬ ІНДИВІДА В СУЧАСНИХ ТЕОРІЯХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Леся Угрин

*Львівський національний університет імені Івана Франка
Філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна
e-mail: uhrun@point.lviv.ua*

Проаналізовано проблему суб'єктності індивіда в міжнародній політиці в контексті засад основних парадигм міжнародних відносин – реалістської та ліберальної (ідеалістської). З'ясовано, що у реалістській (державоцентристській) інтерпретації міжнародних відносин вплив індивіда на них детермінується й опосередковується його статусно-рольовими характеристиками та місцем в системі державного управління. В рамках ліберальної (транснаціональної) парадигми роль індивідів у міжнародній політиці аналізується передовсім з точки зору їх приналежності до людського роду. Основна увага в ліберальній парадигмі акцентується на внутрішньосупільних та особистісних детермінантах участі індивіда у міжнародних відносинах та подіях. Розглянуто передумови зростання впливу індивіда на міжнародне середовище в глобалізованому світі.

Ключові слова: індивід, державоцентризм, транснаціоналізм, глобалізація, права людини, ідентичність.

Постнекласичний етап розвитку науки характеризується зміною методологічних орієнтирів науки, формуванням нового образу світу і головне – переосмисленням уявлень про сутність, можливості та сенс буття людини. Індивід в рамках постнекласичної парадигми інтерпретується як творець, автор власного життя, активний самодетермінуючий суб'єкт, здатний до взаємодії з світом та його трансформації. Потенціал індивіда розкривається також в процесі його включення у систему складних глобальних взаємозв'язків та взаємозалежностей сучасного світу.

Увага до «людського виміру» супільних процесів, і політичних також, розуміння недостатності аналізу політики на макрорівні зумовили інтерес до мікрорівневих процесів, репрезентантом яких є різні типи індивідів. Ця тенденція також характерна і для досліджень у міжнародно-політичній сфері, де традиційно як суб'єкти політики та агенти впливу домінували великі групи людей – державно організовані народи, нації.

Метою цієї статті є аналіз суб'єктності індивіда в міжнародних відносинах в рамках двох основних в конкуруючих парадигм – реалістської та ліберальної. Критеріями суб'єкта ми вважаємо його здатність впливати на політичні процеси в міжнародній системі, навіть якщо його діяльність має неполітичний характер.

Проблеми ролі і впливу індивіда на міжнародні відносини та політику стали об'єктом аналізу в роботах Е. Лінклейтера, Дж. Розенау, М. Жирара, М. Мерля. Ці роботи відрізнялися передовсім увагою до середньостатистичного (рядового) індивіда, а не до лідерів держав, відомих політиків, полководців, міжнародна діяльність яких знаходила відображення в багатьох міжнародних й історичних дослідженнях. Слід зазначити, що інтерес до індивіда як активного учасника міжнародних відносин, концептуалізація його міжнародно-політичної суб'єктності активізується у другій половині ХХ ст. і зумовлений трансформацією й ускладненням структури міжнародної системи та поширенням біхевіоральних, неоліберальних та постмодерністських течій в теорії міжнародних відносин. Міжнародно-політична суб'єктність індивіда досліджується в працях російських політологів, зокрема Ю. Конопліна, О. Красіної, М. Лебедевої, Е. Баталова, Д. Фельдмана, Г. Дробот та ін. В українській політологічній літературі ця проблематика практично не досліджувалась окрім міжнародно-правових та безпекових аспектів, що, можливо, пояснюється державотворчим етапом української історії, на якому об'єктом аналізу стають переважно зовнішньополітичні аспекти діяльності держави, проте це не применшує важливості вивчення її гуманітарного зрізу. Висловлене зумовлює інтерес до пошуків методологічних засад такого аналізу, що актуалізує дослідження становлення цієї проблематики передовсім в рамках основних парадигм міжнародних відносин.

В рамках політичного реалізму та неореалізму індивід сприймався передовсім як представник державно організованої спільноти, як громадянин держави, для якого державно-національна ідентичність була основою власного самоусвідомлення та розуміння світу. Реалісти, аналізуючи вплив окремого індивіда на міжнародні відносини, концентрувалися на діяльності «творців політики» (К. Томпсон) – монархів, полководців, глав держав, міністрів, офіційних осіб, які ухвалювали політичні рішення в інтересах держави, народу та його безпеки. Р. Арон вважав основними «творцями» міжнародної політики дипломата та солдата, вважаючи їх основними символічними фігурами, які уособлювали і репрезентували держави та спільноти на міжнародній арені [1, с.33].

Антропологічний аспект міжнародної політики, тобто її мікрорівень у реалізмі та його течіях, зводився до аналізу лідерства, впливу індивідуальних якостей лідерів на процеси прийняття зовнішньополітичних рішень. Наприклад, в рамках психологічного напрямку аналізу зовнішньої політики вивчалися особистісні риси політичних діячів, що приймають політичні рішення. Серед них найважливішими були цінності, переконання політичного лідера, що часто давало змогу називати зовнішньополітичний курс іменем глави держави (доктрина Ніксона, доктрина Брежнєва і т.п.). Вплив особи на міжнародну політику загалом був детермінований її статусом та роллю в суспільстві та політичній системі. Окрім того політичний реалізм переносив на державу, її політику ознаки й поведінку індивіда – агресивність, войовничість чи миролюбність, які визначали індивідуальність (ідентичність) держав. На переконання конструктивіста А. Вендта, «держави є реально існуючими акторами, яких ми можемо обумовлено наділити антропоморфними якостями – бажаннями, переконаннями і намірами» [18, р. 197].

В рамках реалістської парадигми ще одним напрямом вивчення впливу індивіда на міжнародні відносини став аналіз інтегральної характеристики народів та індивідів, що їх творять. Е. Баталов вважає, що якості, які засновуються на глибинних

архетипах та ментальності, національному характері формують уявлення народу про себе, своє місце та місію у світі, схильність (чи несхильність) до швидких змін, готовність (чи неготовність) до компромісів та жертв, міру войовничості та агресивності [2]. Мова йде про вплив групових ознак ідентичності на окремого індивіда і його зовнішньополітичних уявлень. Цей напрям продовжує традицію класичного реалізму, який пояснював природу міжнародних стосунків природою людини, і загалом вкладається у державоцентристську парадигму міжнародної політики.

Державоцентристські теорії міжнародних відносин виокремлюють певні типи індивідів як учасників і суб'єктів міжнародної політики. Основними є політичні, державні діячі, які займають високі посади в системі управління і володіють владними повноваженнями. Ще одним типом індивіда в контексті міжнародних відносин є особистості, яких М. Мерль назвав «неозброєними пророками». Вони не займають офіційних посад в управлінських структурах, але своєю діяльністю (науковою, гуманітарною, економічною, добродійною і т.п.), ідеями, цінностями можуть помітно вплинути на розвиток міжнародних відносин. Вони «претендують на дар пророцтва, не маючи при цьому засобів примусу щодо своїх опонентів» [9]. Харизма, авторитет у світі є джерелом їхнього впливу на міжнародні відносини. Третій тип індивідів – «прості індивіди» (М. Жирар) – опосередковані учасники міжнародних відносин впливають на них через лобістські групи, як виборці, з яким повинен рахуватися «творець міжнародної політики», завдяки соціальному та професійному становищу і знанням (наприклад, експерти), або випадково опиняються у центрі міжнародних подій. Слід зазначити, що в інформаційну епоху зростає роль експертів у процесі підготовки та прийняття зовнішньополітичних та міжнародних рішень, відповідно підвищується їх статус у цій класифікації.

Загалом у традиційній реалістській інтерпретації міжнародних відносин вплив індивіда на них детермінується та опосередковується його статусно-рольовими характеристиками, передовсім громадянством, місцем в системі державного управління, мірою політичної участі в рамках певного типу політичного режиму. Приналежність та зв'язки з державою формують його ідентичність та лояльність. Важливим чинником участі та впливу на міжнародні відносини є індивідуальні мотивації та орієнтації громадянина, зумовлені співвідношення суспільних та особистих цілей. Проте індивід не розглядався в якості самостійного актора міжнародної політики, що зумовлено державоцентричністю реалістської парадигми, яка розглядає основними акторами держави, міжурядові міжнародні організації та транснаціональні корпорації. Роль індивіда в системі міжнародних відносин опосередковувався зв'язком та впливом на них і є похідною від структур, які вони представляли. Єдиною формою реалізації міжнародно-політичної суб'єктності індивіда є його діяльність в рамках державних структур або вплив на них.

Основними принципами ліберально-ідеалістської парадигми історично визначались індивідуалізм, свобода та визнання множинності акторів в міжнародній системі. Серед множинності акторів, взаємодії яких створюють «глобальну павутину», ліберали важливу роль надавали індивіду. Опираючись на тезу І. Канта про те, що «право людини повинно бути священним, яких би жертв це не коштувало правлячій владі» [7, с.51], ліберали визнавали інтереси та права індивідів вище прав держави, обґрунтовуючи це загальнолюдськими цінностями та нормами.

Одне з перших альтернативних реалізму обґрунтувань суб'єктності індивіда в міжнародних відносинах зробив Е. Лінклейтер в роботі «Люди і громадяни в теорії міжнародних відносин» [16]. Індивід розглядається ним як самодостатня істота, свідома меж своєї свободи, яка одночасно є людиною і громадянином, причому останній статус може бути втраченим, або не важливим для нього. Роль індивідів у міжнародній політиці аналізується передовсім не з точки зору приналежності до держави (громадянства), а з точки зору приналежності до людського роду. Основна увага в ліберальній парадигмі акцентується на внутрішніх детермінантах участі індивіда у міжнародних взаємодіях та подіях.

Дж. Розенау, один з відомих представників неолібералізму, аналізує вплив індивідів на міжнародну політику крізь проблему ускладнення структури міжнародних відносин в кінці ХХ ст., в якій він вирізняє щонайменше два рівня. Перший рівень відображає традиційні міждержавні відносини, другий – поліцентричний світ «постміжнародної політики», в якому серед відносно рівноправних акторів важливу роль відіграє індивід. Дж. Розенау характеризує «постміжнародну політику» через 1) ерозію владних відносин в глобальному масштабі і зростання політичного відчуження людей від інститутів влади; 2) стирання меж між внутрішньою і зовнішньою політикою; 3) ерозію державного суверенітету

Ці структурні зміни останнього десятиріччя ХХ ст. посилили взаємозалежність народів і суспільств, викликали глибинні трансформації в міжнародних відносинах, зокрема їх транснаціоналізацію. Дж. Най і Р. Кохен визначають транснаціоналізацію як спосіб участі індивідів та організацій в політиці, при якому вони можуть безпосередньо взаємодіяти з іноземними урядами чи суспільствами, поза власним урядом [8, с.155]. Головним учасником, діючою особою (актором) міжнародної політики стають уже не держави, а недержавні актори і конкретні індивіди, що вступають у відносини один з одним при мінімальному посередництві держави або навіть супроти її волі. Символічними фігурами, що представляють локальні спільноти та є учасниками міжнародного суспільства, стали, за визначенням Дж. Розенау, «турист та терорист». В одній з своїх останніх книг «Люди мають значення. Людина в мережі глобальної політики» (2007 р.), вчений продовжуючи вивчати вплив індивідів на світову політику, зазначає, що це складний для вивчення об'єкт, з яким пов'язано багато випадкового у світовій політиці, що погано піддається структуруванню.

Отже представники ліберальної парадигми в теорії міжнародних відносин відходять від рольово-поведінкового підходу до аналізу ролі індивіда в міжнародній політиці, а більше уваги надають внутрішньому світу індивіда його цінностям, інтегрованості в нові центри впливу.

Переосмислення ролі індивіда в міжнародній політиці знайшло відображення у системному підході в міжнародних дослідженнях, зокрема в аналізі співвідношення система-елемент, в рамках якого вирізняють рівні аналізу міжнародної політики. Проблема рівнів аналізу була започаткована Дж. Сінгером і розвинута К. Волтцем в роботі «Людина, держава і війна». Він вирізняв три основні рівні аналізу світової політики, на яких концентруються причини та передумови, що пояснюють поведінку акторів та міжнародні події: 1) рівень індивіда (передовсім, особи, що приймають рішення); 2) рівень окремої держави (рівень елемента система); 3) рівень системи (структура міжнародної системи). Для неореаліста К. Волтца основним рівнем

аналізу міжнародної політики був системний рівень, на якому відбувається розподіл можливостей між елементами (державами). Дж. Розенау в 70-х рр. ХХ ст. запропонував шість рівнів аналізу, акцентуючи увагу на індивідуальному рівні як базовому: 1) ідіосинтаксичний (індивіди – «творці політики» та їхні характеристики); 2) рольовий (статуси, які вони займають та суспільні ролі, що виконують); 3) урядовий (структура уряду, в якій вони приймають рішення); 4) соціальний (суспільство в якому вони живуть); 5) система відносин між державами та іншими учасниками міжнародних відносин; 6) системний (світова система) [5, с. 211-213]. Якщо виходити з точки зору, що ці рівні накладаються та взаємодоповнюють один одного, то індивід як актор світової політики присутній на всіх рівнях, де він діє не стільки безпосередньо, скільки в рамках і через такі інститути як держава, транснаціональні та приватні організації. Отже, структурні рівні світової політики тісно взаємопов'язані, що знаходить відображення у тому, що події на мікрорівні світової політики залежні від процесів макрорівня, і навпаки. Чинники макрорівня можуть впливати на структурні характеристики, обмеження, що визначають розподіл владних повноважень всередині світової системи, спричинити структурні зміни, порушувати системну рівновагу. «Зшивають» цю складну структуру сучасної світової системи – індивіди, які, формуючи мережу відносин і спілкування, поступово трансформують міжнародне середовище. Дж. Розенау підкреслює, що діяльність окремих індивідів має первинний характер стосовно акторів макрорівня, при цьому межі між ними та владні повноваження не завжди чітко окреслені, що посилює прагнення індивідів забезпечити власну автономію та безпеку в рамках постійно змінної політичної і неополітичної взаємодії між різними суб'єктами міжнародної політики.

Зміщення акцентів в міжнародно-політичних дослідженнях з глобального на локальний рівні, врахування впливу індивіда, визнання його одним з акторів міжнародної політики зумовлено сукупністю різноманітних чинників макро- та макрорівня, що стали предметом аналізу передовсім неоліберальних та постмодерністських теорій.

На макрорівні чинниками формування та посилення суб'єктності індивіда стали нові тенденції, які з'явилися в кінці минулого сторіччя, і є наслідком глобалізації. Основними серед цих тенденцій є: лавиноподібне зростання кількості учасників міжнародних відносин і насамперед недержавних; посилення обсягу транснаціональних взаємодій, тобто таких які здійснюються поза участю та контролем національних урядів; посилення взаємозалежності та взаємопроникнення суспільств і одночасно їх більшої транспарентності; взаємодетермінація внутрішньої та зовнішньої політика, все більша залежність ефективності внутрішньої політики від міжнародного середовища.

В рамках нової структури світової політики, про яку писав Дж. Розенау, вплив чинників мікрорівня, й індивіда також, посилюється в глобалізованому світі через зростання взаємозалежності, нерівномірності розвитку (диференціація світу на бідні та багаті суспільства), хаотичність, непередбачуваність змін, які Дж. Розенау називає турбулентністю міжнародної політики. Концепція турбулентності «припускає напруженість і зміни, коли структури й процеси, що зазвичай творять політику, нестійкі й у них відбувається перебудова» [17, р.504]. Головною ознакою турбулентної політики є непевність, яка доповнюється складністю та динамізмом змін. В такому середовищі з'являється новий тип індивіда як актора міжнародних

відносин – активного, освіченого, політично компетентного.

Ці тенденції не лише привели до трансформації структури міжнародної системи, її поліцентричності, але й свідчать про трансформацію ролі держави у міжнародній політиці і формування транснаціональної парадигми, в рамках якої держава лише один з багатьох конкуруючих акторів на міжнародній арені. Вони також зумовили трансформацію відносин держава-індивід, індивід-суспільство. Держава уже не сприймається як єдине джерело гарантування власної безпеки та добробуту. Це руйнує традиційні ідентичності й лояльність громадян до держав, які є відносинами обміну. Лояльність може бути перенесена на інші рівні – наднаціональний, регіональний, місцевий, транснаціональний, корпоративний, відповідно актуальними можуть стати для індивіда інші ідентичності.

Зміни, які відбули на рівні світової системи, опосередковано вплинули на причини, які визначають вагу антропологічного виміру міжнародної політики. Дж. Розенау вказує на такі: по-перше, поінформованість та кращі аналітичні здібності громадян, які здатні формувати власну думку та ставлення до подій у світі, по-друге, через сприйняття та узагальнення інформації громадяни все більше впливають на формування загальної картини міжнародної політики; і по-третє, нестійкий характер сучасних світової та політичної системи, яка знаходиться на етапі бурхливої трансформації, що в свою чергу робить її особливо вразливою для впливу чинників мікрорівня, і індивіда також [10]. Слід зазначити, що такі якості сучасного індивіда сприяють об'єднанню цілей та мобілізації дій громадян на міжнародній арені, і не лише формують наднаціональні рівні ідентичності, а й можуть мати вагомий наслідок на здійснення світової політики у формі антиглобалістських, екологічних, пацифістських рухів, глобального тероризму. Одночасно не можна не погодитися з П. Циганковим, що участь «неорганізованих» приватних осіб, вплив яких на стан міжнародних відносин стає все вагомим, часто пов'язана з абсолютною випадковістю» [14, с.57], посилює турбулентність світової системи. Загалом вплив індивіда на міжнародну політику може бути випадковим (нераціональним) та свідомо мотивованим. Умовами впливу індивіда є: 1) належність до певної соціальної групи або спільноти; 2) володіння достатньо значимими фаховими навичками, талантами, здатними викликати інтерес за кордонами держави; 3) здатність діяти так, щоб опинитися в центрі уваги чи уваги ЗМІ; 4) випадково чи за власним бажанням бути залученим у «велику політику».

Слід зазначити, що зростання інформованості, комунікаційної компетентності індивідів пов'язано з розвитком засобів масової комунікації та формування у кінці ХХ ст. глобального інформаційного простору як сукупність мереж комунікації між індивідами безвідносно до їх ролей, статусу та державно-етнічної приналежності, простору недоступного для контролю з боку інших суб'єктів міжнародних відносин, передовсім держав. А чим інформованіший індивід, тим менше він має потребу в державі, яка як і міжнародна система перетворюється, за висловом К. Омае в «картографічну ілюзію».

Впливовим чинником зростання міжнародно-політичної суб'єктності індивіда є процеси демократизації суспільств та міжнародних відносин і міжнародної політики. Збільшення кількості держав з демократичними формами правління в рамках третьої хвилі демократизації (з 1974 р.) [13] розглядається як глобальний процес поширення цінностей та стандартів ліберальної демократії. Це давали змогу

громадянам демократичних держав впливати через інститути і процедури представницької демократії не лише на внутрішньополітичну ситуацію, але й визначати напрями та стратегії здійснення зовнішньої політики. Тому важливим чинником, що опосередковує суб'єктність індивіда в міжнародній політиці є тип суспільства та політичного правління, членом (громадянином) якого він є. Вони зумовлюють оцінку кожним громадянином своєї ролі в групі та суспільстві, з яким він себе ідентифікує, формують громадянську позицію, тип політичної культури, що визначатиме його взаємодії, комунікацію та міру толерантності в міжнародному середовищі. Припускаючи, що така оцінка може коливатися від низької до високої, Дж. Розенау вирізняє чотири типи громадянства, що формують різні орієнтації щодо впливу на міжнародну політику та об'єктивно впливають на неї на перетині внутрішньої та зовнішньої політики: 1) егоцентричне громадянство формується на основі уявлень про вищість особистих інтересів над суспільними, а отже і міжнародними та глобальними; 2) якщо ж переважають суспільні цілі – альтруїстичне або ідеологічне (при чіткій орієнтації на майбутній суспільний ідеал) громадянство; 3) скептики та ті, для яких не важливі і особисті, і суспільні цілі, є апатичними (байдужими) громадянами; 4) індивіди, що намагаються врівноважувати особисті та суспільні цілі визначають демократичне громадянство [10]. Егоїстичне громадянство зосереджує мотивації індивіда на своїх особистих інтересах, подіях, які виходять за їх межі розглядаються крізь можливість їх реалізації. Пасивне (апатичне) громадянство заперечує не лише ефективність колективній дії, але й здатність міжнародних інститутів задовольняти потреби індивідів. Такі громадяни загалом є байдужими до будь-якої політики.

Найбільше орієнтовані на вплив на міжнародні відносини є індивіди-«альтруїсти» та «демократи». «Альтруїсти» орієнтовані на вирішення колективних проблем наднаціонального характеру (екологія, захист вимираючих видів тварин чи рослин, права меншин, культура і т.п.), що потребують негайного втручання, і повністю присвячують себе їх вирішенню. Виявом реалізації цього типу громадянства є сучасні суспільні рухи. Прикладом ідеологічного типу громадянства, носій якого здатний пожертвувати своїми особистими інтересами і навіть власним життям заради фундаментальних принципів своєї ідеології чи релігії є ісламський фундаменталіст, терорист, антиглобаліст-радикал. Індивіди-носії ідеологічного типу громадянства впевнені в ефективності індивідуальних дій, є непримиренними щодо захисту своїх переконань і сприяють конфліктності та деструктивності у міжнародних процесах.

Наведена Дж. Розенау типологія корелюється, на нашу думку, і з основними типами політичних культур, в основі яких – орієнтації індивіда на державу та спільноту. Очевидно, що відкриті активістські типи політичної культури сприяють соціалізації громадян, здатних усвідомлено та прагматично взаємодіяти не лише в рамках внутрішньосуспільних відносин, але й впливати на формування складних мереж взаємодій на міжнародній арені, визнавати «інакшість» їх учасників, шукати цінності та шляхи погодження індивідуальних, локальних та глобальних інтересів. Підданські, закриті типи політичної культури, навпаки формують індивіда, орієнтованого на себе чи локальну спільноту, без навиків міжкультурної комунікації; він може «загубитися» чи «заблудитися» в тенетах сучасних глобальних мереж, стати «безбілетним пасажиром» (Дж. Розенау).

Одночасно слід підкреслити, що в сучасному світі громадянство більше не відіграє вирішальної ролі у формуванні ідентичностей та цінностей індивіда. Наведені типи реалізації традиційного громадянства є радше моделями його трансформації на індивідуальному рівні. Адже в сучасному світі, де влада та могутність переміщується («перетікає») і до наднаціональних організацій (міжнародні організації, ТНК), і до локальних (регіональних, внутрішньополітичних) спільнот, індивід змушений переглядати ієрархію своїх інтересів та цінностей, принципи співвідношення індивідуальних та суспільних, національних інтересів. Нездатність національних урядів протистояти економічним та політичним кризам, забезпечити добробут громадян, денационалізація політичних еліт, так само як і пошук оптимальніших можливостей індивідуальної, зокрема професійної самореалізації, часто перетворюють сучасних індивідів у людей без почуття патріотизму та громадянського обов'язку. Це зумовлює трансформацію ідентичності, яка виступає структуруючим чинником сучасних суспільних і міжнародних відносин, кризи традиційних форм ідентичностей індивіда, пов'язаних з територіальними та державно-національними чинниками. В такому середовищі формуються та стають домінуючими інші рівні ідентичності – локальна, корпоративна, навіть віртуальна, через які індивід сприймає себе та світ.

У глобалізованому світі національно-державна ідентичність не завжди виступає базовою, держава перестала бути «центром, який тримає всіх». Це змушує індивіда жити у вічній суперечності між системністю життя, пов'язаною з державною формою управління, та його непередбачуваністю, релятивністю та амбівалентністю, зумовленою кризою сучасних форм держави та її економічних та соціальних функцій. Життя сучасного індивіда, зазначає З. Бауман, характеризується непевністю його становища, прав і доступності засобів до існування, невизначеністю стосовно майбутнього, відсутності безпеки для фізичного тіла, його особистості та майна, соціального становища [3, с.173]. Індивіди під впливом глобалізаційних процесів, зберігаючи зв'язки та ідентифікацію з традиційними великими та малими спільнотами (національно-державними, релігійними, територіальними), формують нові ідентичності, що виходять за їх рамки. Вони живуть одночасно ніби в старій (національно-територіальній) і новій (глобальній, інформаційній) реальності, минуле, сьогодення та майбутнє зіштовхуються у їхній свідомості.

Розмиванню традиційних ідентичностей сприяє віртуалізація сучасних суспільств, що означає життя в «епоху суспільства образів і образів суспільств» [6, с.57], яка неминуче означає і трансформацію самого індивіда його світосприйняття та ідентичності. Відбувається інтенсивне становлення віртуальних індивідів, які формують глобальні спільноти і творять нову міфологію та цінності, що в свою чергу впливають на реальність, і міжнародну також.

Отже, обмеження впливу держав на міжнародній арені іншими учасниками (міжнародні організації, ТНК), зростаюча несамоодатність національних урядів, глобальні проблеми та виклики, перед якими індивід опиняється наодинці, формують інші рівні ідентичності як базові, рамкові.

Послаблення і первинних соціальних, і громадянських, і політичних зв'язків між індивідами на рівні суспільства і держави перетворюють їх у «суспільства індивідів» (Н. Еліас) [15], що зумовлює процеси індивідуалізації. Процес індивідуалізації не є тотожним персоніфікації соціальних ролей та функцій, не

зводиться лише до атомізації та суверенізації індивіда у сучасному світі. Його сутність полягає у здатності індивіда вийти за рамки групових, соціокультурних і інших «колективних обмежень» [12, с.182], а головне у «перетворенні людської ідентичності з «дано» у «знайти» і покладенні на окремих людей відповідальності за виконання цього завдання і за наслідки (а також побічні ефекти) їх дій» [4, с.39]. Наслідком індивідуалізації є плинна, ситуативна, пластична ідентичність постмодерного світу, що, однак, дає змогу постійно переглядати складові ідентичності, адаптуватися до різних середовищ та спільнот, і формувати з індивіда потенційного актора транснаціональних відносин. Цьому особливо сприяють міграційні процеси, туризм, наукові та студентські обміни. Розширення міграційних процесів, їх неконтрольованість уже давно стали «міною сповільненої дії» для багатьох суспільств, передовсім західних, оскільки поступово розмивають їх національно-державну ідентичність. Таким же транснаціоналізуючим чинником у сучасному світі виступає освіта.

Особливо слід підкреслити вплив туризму у реалізації міжнародної суб'єктності індивіда. Масові подорожі людей, знайомство з іншими соціокультурними середовищами прискорюють процеси культурної та економічної взаємодії соціумів, інтенсифікують щільність міжкультурної комунікації. Безпосередній, «живий» контакт індивідів, які представляють різні регіони, країни та континенти сприяє екзистенційному взаємопорозумінню, емпатії, довірі, солідарності. Туризм забезпечує масовість таких безпосередніх контактів, водночас сприяючи гуманізації безособових культурних, економічних, політичних, міжетнічних відносин, нівелюючи конфліктний потенціал між ними. За наявності багатьох глобалізаційних факторів, що посилюють економічну, політичну, етнічну та цивілізаційну напруженість у сучасному світі, туризм може бути віднесений до чинників, котрі мають значний потенціал для гуманізації відносин між народами, країнами, групами країн. Тому в сучасному світі, як підкреслював Дж. Розенау, саме турист стає основним репрезентантом своєї спільноти чи держави на міжнародній арені, комунікатором та посередником у діалозі з представниками інших культур.

Значним поштовхом до переосмислення ролі індивіда у світовій політиці стало визнання вищості прав людини над правами держави та закріплення цього принципу у міжнародних документах (Загальна декларація прав людини) та міжнародному праві, а також національному праві багатьох держав. Ця формально-інституційна основа включення індивіда в число суб'єктів міжнародної політики дає змогу безвідносно до громадянства апелювати до міжнародних інституцій у випадку порушення його прав державою, або її нездатності захистити чи гарантувати ці права. Наприклад, у 2009 р. кількість звернень до Європейського суду з прав людини в Страсбурзі порівняно з 2008-м зросла на 15% - до 57,1 тис. При цьому Президент суду Жан-Поль Коста зазначив, що більшість звернень (56 %) надійшло з Росії (33,55 тис. звернень), Туреччини (13,1 тис. звернень), на третій позиції Україна (10 тисяч звернень), замикає четвірку Румунія (9,8 тис. звернень). Торік Україна перебувала на четвертому місці за кількістю звернень її громадян до Європейського суду з прав людини. Тоді кількість справ проти України становила 8,25 тис. [11].

Інституціоналізація прав людини у міжнародному праві, сприйняття їх як універсалістських, стали вагомим підґрунтями міжнародно-політичної суб'єктності індивіда. З другої половини ХХ ст. у міжнародному праві збільшується обсяг і

впливовість норм, присвячених становищу індивіда. Їх регулятивний вплив проникає в сфери, які раніше були виключно компетенцією держави.

Отже, вплив індивіда на міжнародну політику визначається чинниками, що 1) стали наслідками глибоких трансформацій та цивілізаційних зсувів сучасності, 2) пов'язані з його особистісними характеристиками, рівнем освіти, сферою діяльності, а також 3) типом суспільства, його політичної системи. Вагомим й об'єктивним чинником становлення міжнародно-політичної суб'єктності стала криза та трансформація вестфальської моделі держави, які зруйнували традиційно міцні зв'язки індивіда з державою. Звичайно, що вплив антропологічного чинника на динаміку міжнародних та глобальних процесів не є таким очевидним, як вплив держав, міжнародних організацій чи транснаціональних корпорацій, але це не заважає розглядати його як вагомий чинник глобальних трансформацій. Не заперечуючи міжнародні відносини як відображення міждержавних відносин, ми повинні розглядати їх ще й як відображення людської природи і міжіндивідуальних відносин. Сьогодні важко передбачити майбутні форми участі індивіда в міжнародно-політичних процесах, і головне – її результати. Проте зростання впливу індивіда на міжнародне середовище є однією з сучасних тенденцій розвитку глобалізованого світу, тенденцією, іманентною природі людини, її діяльності. Вони корелюються з формуванням поствестфальської системи міжнародних відносин, основним принципом якої декларується суверенітет людської особистості, тобто перевага прав індивіда над національним суверенітетом.

Підсумовуючи, зазначимо, що суб'єктом міжнародних відносин індивід визначається через відповідність характеристикам, що дозволяють відрізнити його від об'єкта світової політики, а саме: залученість індивіда в сферу світової політики і вплив на нього все більшої кількості зовнішніх чинників; зростаюча автономізація (відособлення) окремого індивіда від держави та суспільства, які первинно визначали його соціалізацію; усвідомлення та прагнення реалізувати власні (не обов'язково політичні) цілі з врахування міжнародно-політичних аспектів їх реалізації.

Список використаної літератури:

1. *Арон Р.* Мир і війна між націями / Р. Арон ; пер. з фр. В. Шовкун, З. Борисюк, Г. Філіпчук. – К. : МП «Юніверс», 2000. – 688 с.
2. *Баталов Э.* Антропология международных отношений / Э. Баталов // Международные процессы. – 2005. – Т. 3. – № 2(8). – С. 2–7.
3. *Бауман З.* Индивидуализированное общество / З. Бауман; пер. с англ., под ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Логос, 2002. – 390с.
4. *Бауман З.* Текущая современность / З. Бауман ; пер. с англ., под ред. Ю.В. Асочакова. – СПб. : Питер, 2008. – 240 с.
5. *Бузан Б.* Уровни анализа в международных отношениях / Б. Бузан // Теория международных отношений на рубеже столетий / под ред. К. Буса, С. Смита ; отв. ред. и предисл. П.А. Цыганкова. – М. : Гардарики, 2002. – С.208–225.
6. *Иванов Д.* Виртуализация общества / Д. Иванов. – СПб. : Петербургское Востоковедение, 2000. – 96 с.
7. *Кант И.* Избранные произведения / И. Кант. – М. : Наука, 1988. – 352 с.

8. *Най-мл. Дж.* Транснациональные отношения и мировая политика / Дж. Най-мл., Р.О. Кохэн // Теория международных отношений : Хрестоматия / сост., научн. ред. и коммент. П. А. Цыганкова. – М. : Гардарики, 2003. – С. 151–167.
9. *Мерль М.* Обезоруженные пророки / М. Мерль // Индивиды в международной политике / *Жирар М.* – М. : МПА, 1996. – Режим доступа : <http://worldspol.socio.msu.ru/biblioteka.shtml>
10. *Розенау Дж.* Меняющиеся индивиды как источник глобальной турбулентности / Дж. Розенау // Индивиды в международной политике / *Жирар М.* – М. : МПА, 1996. – Режим доступа : <http://worldspol.socio.msu.ru/biblioteka.shtml>
11. Україна на третьому місці в Європі за кількістю звернень до Європейського суду з прав людини. – Режим доступа: <http://www.golosua.com/mizhnarodni-vidnosini/2010/01/29/ukrayina-na-tretomu-misci-v-yevropi-za-kilkistyuz/>
12. *Фельдман Д.* Человек в политических процессах современности / Д. Фельдман // Космополис. – Зима 2004/2005. – № 4 (10). – С. 181–192.
13. *Хантингтон С.* Третья волна: Демократизация в конце XX века / Г. Хантингтон ; пер. с англ. Л. Ю. Панфиной. – М. : РОССПЭН, 2003. – 368 с
14. *Цыганков П.* Гуманизация международных отношений : противоречия и парадоксы / П. Цыганков // Общественные науки и современность. – 1998. – № 1. – С. 51–59.
15. *Элиас Н.* «Общество индивидов» / Н. Элиас. – М. : Праксис, 2001. – 336 с.
16. *Linklater A.* Men and Citizens in the theory of International Relations / A. Linklater. – London : Macmillan Press, 1981. – 232 p.
17. *Rosenau J.* Turbulence in World Politics. A Theory of Change and Continuity / J. Rosenau. – Princeton University Press, 1990. – 504 p.
18. *Wendt A.* Social Theory of International Relations / A. Wendt. – Cambridge : Cambridge University Press, 2000. – 429 с.

*Стаття: надійшла до редакції 27.05.2009
прийнята до друку 24.09.2009*

THE INDIVIDUAL AS AN ACTOR IN MODERN THEORIES OF INTERNATIONAL RELATIONS

Lesya Uhryn

*Ivan Franko National University of Lviv
Institute of Philosophy, Department of theory and history of political science
Universytetska st., 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: uhryn@point.lviv.ua*

The problem of the individual as an actor in the international politics in the context of the Realist and Liberal (Idealist) paradigms in international relations was analyzed. The study revealed that in Realistic (state-centered) interpretation of international relations the individual

influence was determined and undirected by his/her status and role characteristics and the position in the state governmental system. In the framework of the Liberal (transnational) paradigm the role of individuals in the international politics was analyzed from the point of view about their accessory to the human race. The main attention in the Liberal paradigm was paid to the social and personal determinants of the individual participation in the international relations and events. The preconditions of the increasing of an individual influence on the international environment in the globalized world were highlighted.

Key words: an individual, state-centered, the transnationalism, globalization, human rights, an identity.

СУБЪЕКТНОСТЬ ИНДИВИДА В СОВРЕМЕННЫХ ТЕОРИЯХ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Леся Угрин

*Львовский национальный университет им. Ивана Франко
Философский факультет, кафедра теории и истории политической науки
ул. Университетская, 1, 79000, Львов, Украина
e-mail: uhryn@point.lviv.ua*

Проанализирована проблема субъектности индивида в международной политике в контексте принципов основных парадигм международных отношений – реалистской и либеральной (идеалистской). Выяснено, что в реалистской (государственноцентричной) интерпретации международных отношений воздействие индивида на них детерминируется и опосредуется его статусно-ролевыми характеристиками и местом в системе государственного управления. В рамках либеральной (транснациональной) парадигмы роль индивидов в международной политике анализируется прежде всего с точки зрения их принадлежности к человеческому роду. Основное внимание в либеральной парадигме акцентируется на внутриобщественных и личностных детерминантах участия индивида в международных отношениях и событиях. Рассмотрены предпосылки роста влияния индивида на международную среду в глобальном мире.

Ключевые слова: индивид, государствоцентризм, транснационализм, глобализация, права человека, идентичность.